

MADÁCH IMRE ÉS VERES PÁLNÉ.
Az alábbiakban egy egészen különleges, de a tudományos kutatásra nézve sem közömbös szempont alapján arról a barátságról lesz szó, mely Madách Imrét a magyar nemzeti nőnevelés egyik jeles úttörőjéhez, az Országos Nőképző Egyesület alapítójához s egykori elnökéhez, Veres Pálnéhoz (1815—1895) fűzte. Ismeretségük a 40-es években kezdődött, amely időtől kezdve Az Ember Tragédiája szerzője egy közös ismerős társaságában gyakran ellátogatott földijének, a nógrádmegyei Vanyarcon lakó Veres Pálnak kastélyába. A zárkózott természetű költő rendkívül jól érezte magát vendéglátói körében.

Palágyi Menyhért említi Madách-életrajzában, hogy mikor Madách az önkényuralom idején Kossuth titkárának, Rákóczi Jánosnak rejtegetése miatt Pozsonyban raboskodott, „Veres Pál és ennek magas szellemű neje — minden asszonyok közt a költőnek legnagyobb tisztelője — fogságában fölkeresték. Késő őszi idő volt, s a nemes hölgy nem tudott virágot szerezni a költő számára. Ekkor egy ablakban virágokat pillant meg, bemegy az ismeretlen házba és csakhamar hatalmas bokréttával tér vissza. Az ismeretlen nő megtudván rendeltetésüket, odaadta neki minden virágját. Madách meg is énekelte a kedves ajándékot: „Egy fogoly bokréttája” címen... Veres Pálné a költői lángelmét tisztelte Madách Imrében, még mielőtt az írodalomnak tudomása lett volna a költő létezéséről“.

A költő, amint köztudomású, egyévi fogság után 1853-ban kiszabadult ugyan, de továbbra is rendőri ellenőrzés alatt állott s a vizsgálatot folytatták ellene. Csak 1854 március 31-én állították ki számára a végzést, mely kimondja, hogy bizonyítékok hiányában a további eljárást megszüntetik. Természetesen, amíg idáig jutott a dolog, sok zaklatást kellett kiállania. A rideg hivatalos iratok, melyekkel a költőt időnkint Pestre rendelték, csak arra voltak alkalmasak, hogy zaklassák a családi bajoktól amúgyis szenvedő lelkét. Mily jól eshetett neki ekkor tudnia, hogy ismerősei közül valaki oly szívés együttérzéssel aggódik sorsáért! Mert hogy volt ilyen, annak kétségtelen bizonyosságai Veres Pálnénak 1854-ből való naplójegyzetei.

A kedves egyszerűséggel írt sorok, melyek az érdemes hölgy életét és működését ismertető könyvben 1902-ben jelentek meg, bizony egyáltalában nem titkolják, hogy a naplóirot fájó meghatottsággal töltötte el a költő helyzetének bizonytalansága. A március 30-ról keltezett följegyzés, mely írója jó szívére és vallásosságára más vonatkozásban is jellemző, idetartozó részében így hangzik: „Este ismét olvastam; egybéként képzeletemet sokat foglalkoztatta egy jó barát, aki Pesten ma hallja meg ítéletét s akinek sorsa — a szabadság vagy börtön — a hatalmi szótól függ. Adja az Isten, hogy szabad legyen!!!“ A három nappal későbbi sorok hasonló meleg részvét emléket őrzik: „Egész nap kissé szomorú voltam, mert sajnálkoztam barátunknak, Madáchnak sorsán, akit Pesten talán letartóztattak.“ A helyzetképet az április 11-iki följegyzés teszi teljessé, melyből megtudjuk, hogy „e napokban érkezett vissza Pestről Madách; fölmentették a felségárulás vádjá alól. Valóban nagyon örültem...“

A lelki rokonság alapján épült barátkozás ezek szerint zavartalanul folytatódhatott. Határozott tudomásunk van arról, hogy Madách készülő műveit is bemutatta Veres Pálnénak s a felolvasások után keletkező eszmecsere bizonyára az ő szellemi alkátát sem hagyta érintetlenül. Egyes jelekből arra következtethetünk, hogy másfajta közös olvasmányai is voltak, melyekről olykor írásban fejezték ki nézeteiket. Ilyen közös olvasmány lehetett George Sandnak Lélia című, egykor nagyhatású regénye, melyről Madách — mint az Orsz. Nőképző Egyet. 1913. Évkönyvéből tudjuk — szinte egész kis tanulmány alakjában közli felfogását barátnőjével.

A század ismert betegségében, a kételkedésben szenvedő regényhősnő hatásosan rajzolt sorsa nyilván erősen foglalkoztatta a rokonlelkek képzeletét; de bár a kép művészi volta, mely benyomást tett is rájuk, kellő óvatossággal fogadták a híres könyv eszméit. E munka, melyet George Sand egyik kritikusa azon leghatalmasabb művek egyikének nevez, melyek valaha nő tollából kikerültek, a realiztikus irány terméke s nagy költőnk rávonatközö nézete összefügg a költészetről vallott felfogásával. Ezért kétszeresen tanulságos. Azt írja Madách:

„En minden esztétikai műben a szépet keresem, azt tartom céljának, nem a morált; ez csak annyira szükséges benne, amennyire ha morális érzésünk sérteketik, a ránya érzése fog el. Azért nem a morál, csak a szép eszméjéből indulva ki, teendem észrevételeimet.“ E széptani álláspont alapján (mely lényegében Gyulai Pállal egyezik) végeredményben nem vonja kétségbe a regény egyes helyeinek szépségét, bár alig talál köztük olyat, mely ne a tőle kárhozott új-romantikus irány csábító virága lenne. Ezek pedig — úgymond — vonzzák az embert, de úgy, mint az örvény a hajót.

Egy más adat szerint, melyről a Pesti Hirlap 1884. évfolyamában már Mikszáth Kálmán megemlékezett, Madách és Veres Pálné Heineét is együtt olvasták. S hogy mily meghitt és közvetlen volt összeköttetésük, látni abból a képrejtvény alakjában rajzolt tudósításból, melynek kíséretében a kedvelt könyvet Az Ember Tragédiája írója 1857-ben Sztregováról a vanyarci kastélyba átküldte. Madách tapintatára vall a rejtélyes levélnek az a kitétele, hogy: „A második kötet Szilárd kisasszonynak nem való olvasmány.“ Az itt említett Szilárd kisasszony nem más, mint az Országos Nőképző Egyesület ma is élő érdemes elnöke, özv. Rudnay Józsefné, szül. Veres Szilárda, aki a szóbanforgó levél elküldése idején tizenhat éves bájós kis leánya volt s úgy látszik, megnyerő tulajdonságaival a költő érdeklődését is magára vonta. Ennek a bizalmas baráti körnek tagjai közül, melynek társágában Madách oly kedves órákat töltött a vanyarci kastély szalonjában és parkjában, ma már egyedül ő él, aki, mint Emlékeim című, újabban megjelent munkájából látható, sok érdekes epizódot tudna föleleveníteni a költővel való találkozásuk idejéből.

Palágyi Menyhértnek, Madách egyik életrajzójának, annak idején sikerült is egyet-mást megtudnia. Az így nyert felvilágosításból kitűnik, hogy a költő 1854 táján együtt olvastatta a serdüli Sziárdkával Győry Vilmosnak a Budapesti Visszhangozó Győry Vilmosnak a Budapesti Visszhangozó megjelent néhány költeményét s kétkötetes beszélyfüzérét, a Felső rózsák-at. Madách őszinte ragaszkodását a kastély lakóihoz mutatja az a tény is, hogy drámai költeményét rögtön megjelenése után maga olvasta fel Veres Pálnénak és leányának, akiknek figyelmét máskor sem késett felhívni egy-egy tudományos vagy irodalmi újdonságra. Humboldt *Kosmos*-ának tanulmányozását például szintén Madách Imre ajánlotta nekik.

Jellemző azonban Veres Pálné egyéniségének önállóságára, hogy bár megértéssel fogadta Madách olykori tájékoztatását s

megbecsüléssel adózott költői érdemeinek, alkalomadtán a saját ellentétes észrevételeit sem hallgatta el. Igazolja ezt két, Madáchhoz intézett levélfogalmazványa, melyek 1864-ben, a költő nevezetes akadémiai székfoglalója után írt. Madách abban a művében, mely „A nőkről, különösen esztétikai szempontból“ szólott, nagy körültekintéssel nyilatkozik a fölvetett kérdéstről s egyáltalában nem kicsinyli a nők szerepét a történeti élet folyamán. Jövedő helyzetük javítását célzó törekvéseiket sem gúnyolja, sőt hangsúlyozza, hogy a „jogban legyen a nő egyenlő a férfival, tiszteletben álljon fölötté“. Ennek dacára a legközelebből érdeket körökben nem túlságosan voltak elragadtatva fejtegetésétől, aminek magyarázata az értekezés elején olvasható merész állítás, mely azt vitatta, hogy „a nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő genius híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik“.

Az ellentétes felfogás emlékét Veres Pálné (a róla szóló életrajzi műben közölt) két hosszabb levéltöredéke őrizte meg számunkra. Mindkettő 1864-ben, rögtön Madách értekezésének Arany János Koszorújában való megjelenése után készült. Az elsőben fájdalmának ad kifejezést a szerző, hogy Madách nagy tudását, „humorát éppen az emberiség legelnyomottabb része ellen használta fel“. Reá — úgymond — kicsiben azt a hatást tette a székfoglaló dolgozat, „mint az amerikai háború, hol a déli tartományok a szegény feketéket felszabadítani nem akarják... mert nem volna, ki oly olcsón végezné a nagy, fáradságos munkát és egyesek nem bírnának oly könnyű móddal gazdagokká lenni... Sajnos volna, ha itt Magyarországon követőkre találna az, ki a nőnem minden percet elfoglaló mechanikai munkára szeretné szorítani... hogy a férfi ereje annál inkább megmaradjon a szellemi foglalkozás számára...“ Azután idézi az értekezésnek azt a tételét, mely szerint nem valami konvencionális megállapodás, hanem egyéb körülmények okozzák, hogy a nő a család alkotója, a házi kör összetartója. De éppen azért — mondja Veres Pálné — jogosan a nő nevének kellene a családban öröklődnie. Maga a természet mily igazságosan kijelölte azt; miért nem emeli föl ezen igazság mellett szavát, hogy megmutassa, hogy nemcsak önző, de igazságos tud lenni? Majd utal arra, hogy Stowe Harryetnek, a Tamás bátya kunyhója szerzőjének, mily nagy része volt könyve által a rabszolgaság eltörlésében s szemérveti Madáchnak, hogy ezt „elfelejtteni látszik, vagy készakarva hagyta említetlenül“. A továbbiakban némi ellenmondást vél föl-

fedezni Madáchnak a nő alárendelt helyzetéről szájalomkeltő célzattal vázolt rajza s amaz intelem között, mellyel a költő óvja a férfiakat, hogy „ne túlozzák a hódolatot a nő irányában, mint a romantikában teszik“.

A második levéltöredék még terjedelmesebben és még több szenvedéllyel kelt síkra a nők igazsága érdekében. Itt főként azt az állítást cáfolgatja Veres Pálné, „hogy a nő, ha szellemi fejlődését másként intéznék is és ha szabadon tanulhatna is, soha a férfiakat utól nem érhetné, mert már a természet kevesebb szellemi tehetséggel ruházta fel“. Úgyes dialektikával állítja szembe ezzel Madách egy másik megjegyzését, mely elismeri, hogy „ha pedig olykor fellobban egy meteor s oly nő születik, ki magas szellemtől ihletve kiemelkedik neme korlátain, az minden okoskodásunk dacára is egyenlővé teendő magát a férfúval...“.

Levele folytatásában párhuzamot von a fiú- és leánynevelés szokásos módozatai között s emlékeztet arra a legnemesebb forrásból fakadó nagy áldozatra, hogy a nő, mint anya, minden idejét — önművelődésétől elvonva — családjának szenteli. A költőnek e levelekre vonatkozó felelete még nem került elő s a Nemzeti Múzeumban őrzött irodalmi hagyatéknak az Irodalomtörténeti Közlemények 1914. évfolyambeli ismertetése sem említi. Nagy László szerint, aki a Magyar Pedagógiai Lapokban (1895) e tárgyról szólva erre is kitér, Madách válaszában töredelmesen bevallotta Veres Pálnénak, hogy ha előzőleg beszélt volna vele a témáról, székfoglalóját egészen másképp írta volna meg.

Akár valóságban, akár hagyományon alapul e válasz, mindenképen megfelel annak a belső rokonszenvnek, mely nagy költőnkét a magyar nőnevelés érdemes úttörőjéhez kapcsolta. A kis tollharcot Madách nem sokkal élte túl, mert 1864. okt. 5-én meghalt. Érdekes, hogy egyik költeménye, melyet állítólag Veres Pálnéhoz írt, a róla szóló életrajz legalább is így közli, már olyan képzetkörben mozog, mintha a költő tudott volna Veres Pálné később valóra váltott terveiről. A kis emlékvers, mely a Gyulai-féle kiadásba nincs fölvéve s Madách életírói sem említik, egész terjedelmében így hangzik:

Aki a művészetek országát
Gazdagítja, nemesen cselekszik,
S önkezevel alkotott füzére
Jutalomként halántékán díszlik.

Aki a természetet szépíti
S keze alatt egy virágcsa nő fel,
Hálásan mosolyog rá a természet
S élend a természet szellemével.

De ki ember-kebleket képez ki,
Az teremt, mint Isteneknek társa;
Lelke hat, míg létez művelődés
S díja legszebb: embertársi hála.

Azt a tevékenységi kört, melyet a költő oly eszményi magasságba emel, Veres Pálné néhány év múlva a nagy nyilvánosság előtt is élete céljául tűzte ki; föltette magában, hogy a nemzeti nőnevelés ügyének fogja szentelni munkásságát. Elhatározásának indítékára már 1865. okt. 28-án, a Jókaitól szerkesztett Hon-ban közzétett „Felhívás a nőkhöz“ c. cikkében céloz: „Belső indígnációt okozott bennem — úgymond — minden értelemeknek tartott férfiak által gyakran ejtett ama véleménynyilvánulása, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen.“ Mikor pedig az alapítandó Országos Nőképző Egyesület terve biztosabb körvonalú alakot öltött lelkében s már a megvalósulás lehetősége is föltűnt, 1867. május 27-én az akkori női társadalom számos kiválóságának részvételével tartott értekezleten, elnöki megnyitó beszédében a következőképpen jelöli meg vállalkozása eszmei forrását: „Egyik lángelméjű költőnk mintegy 3 év előtt tudóstársasági beszédet tartott; tárgyául a nőt választotta, kiről többi között ilyféleképpen nyilatkozék: „A nő a férfira oly benyomást teszen, mint a megdermedt madár, mint az elhagyott gyermek. Nekem a nő csak csevegjen bármit, az mind egy; kelleme által mulattasson; hisz ha szellememet foglalkoztatni akarom, ott vannak könyveim, ezekhez folyamodom. Ezen szavak, mint zsarátnok égeték lelkemet. Szellemünk fejlődésének becsé tehát számításukba sem jó; hogy a férfiakat kellemeink, szimpatikus hangunk által mulattassuk, ily lealacsonyító szerepre volnánk kárhozthatva! Fájdalmam közepette gondolkozni kezdettem e nézet igazsága vagy valótlansága felett, mert a gyakorlati élet e tételt igaznak tűnneti fel eleinkbe, minek okát abban a feltevésben látom rejteni, hogy a nő csak férjhez menetele által juthat érvényre. Fentemlélt költőnk pedig jelzi a nő kellemeinek hatását, azért azon igyekvés, a kellemet cifra mez, ügyes tánc, társalgási modor, zene s több efféle által nevelni. Nagy mesterünk tanításaiban vigaszt és valódi rendeltetésünk megfajtását találtam. Ő szellemi kincsünk gyarapítását egyaránt lelkünkre kötötte nemi különbség nélkül; a szellem országát és a halhatatlanságot mindnyájunknak egyforma részben megszerezte.“

Az Országos Nőképző Egyesület, mely ilyenformán részben Madách hatásának köszönheti létét, Veres Pálné kitartó fáradozásai következtében rövidesen megalakult és megerősödött s 1868 óta felállított külön-

böző iskoláival fontos tényezője lett köznevelésünknek.

A nagynevű alapító földi pályája további részében úgyszólván minden szabad idejét ez intézmény ápolására fordította. Nevét a hír hamarosan szárnyára vette s lelkes kortársai sem fukarkodtak vele szemben az erkölcsei elismeréssel. Ő maga ugyan nem utasította el magától a megbecsülés e jeleit, mert bennük egyszersmind a fölvetett gondolat megerősödését látta, de abban a körülményben, hogy a nyilvánosságnak szánt önéletrajza a Madáchtól származó indítékra is hivatkozik, mintha a hálás megemlékezés áthárító mozdulata is benne rejlének. Akárhogyan áll is a dolog, az bizonyos, hogy Veres Pálnét mindvégig foglalkoztatta a lángeszű kortársához fűződő belső élmények emléke s ennek nyoma még legkésőbbi írásából sem hiányzik.

Az 1880-as években Gyulai Pálon kívül az akkor még fiatal Mikszáth Kálmán is bizalmasai közé tartozott; gyakran megfordult a nagyasszony leányának irodalmi estélyein, de falusi otthonában is szívesen látott vendége volt Veres Pálné családjának. A találkozások alkalmával természetesen élénk eszmecsere tárgyai voltak az időszerű újdonságok. Így került szóba 1884-ben Lamber Juliette-nek, a Madame Adam néven ismertes francia írónőnek a mi viszonyainkról

szóló, nyelvünkön épp akkor megjelent könyve: A magyarok hazája. Mikszáth ezzel kapcsolatban valamely fontos mozzanatra hívhatta fel vendéglátó úrnője figyelmét. Talán arra, hogy a külföldi hölgy könyve nem vett tudomást Az Ember Tragédiája szerzőjéről. Erre engednek következtetni Veres Pálné sorai: „Adam asszony művére vonatkozó, Váchartyánban mondott szavai nem hangzottak el a pusztában; nem bírtam menekülni hatásuk alól. Az Ember Tragédiája tárgyában írtam akkoriban Adam asszonynak; lehet, hogy legkisebb hatása sem lesz. Valóban alig is lehet, hiszen már néhány nappal levelem írása után meglepetésemre megjelent a francia kiadás, de lelkem megkönnyebbült a kötelesség lerovása által. Mellékelem neki írt soraimat magyarra fordítva.”

A jelzett mellékletet, sajnos, nem közli a Veres Pálné működését ismertető, forrásul szolgáló kiadvány, s így nem állapítható meg, hogy mily természetű adatot rejt magában a levél idézett kitétele. Talán valamely szerencsés véletlen erre is világot vet, mint a Madách-irodalom egyéb körülményeire, melyekről bizony nem állítható, hogy velük szemben a kutatás már minden irányban megtette volna kötelességét.

Baros Gyula.